

Hasan Kalyoncu, *Trabzon Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü*, Tonya 2001, 137 s.

Akademik çevrelere ait olmayan, akademisyenlerin kaleminden çıkmayan diyalektoloji çalışmaları ve malzemeleri en baştan beri her zaman ilgimi çeken, heyecanla okuduğum çalışmalardandır. Bundan kastım, bu tür çalışmaları yapanların amacı, doğrusuyla yanlışıyla doğup büyümüş oldukları yöreye bir hizmette bulunmak, yörelerine özgü konuşma özelliklerini tanıtmaya, belgelemeye çalışmaktır. Akademik hiç bir beklentileri yoktur. Elimdeki çalışma da bu tür çalışmalardan birisi olsa da, akademik bir forma sokulmaya çalışılmış bir incelemedir.

Girişle başlayan ve kesilmeksizin girişin devamı olan incelemede sözlüğü oluşturan malzeme kısaca ele alınmış, çeşitli ses değişiklikleri, ünlü-ünsüz türemeleri, ad ve eylemlerin çekim özellikleri sıralanmıştır. Buna göre Tonya çevresindeki kimi köylerde geçmişte Rumca konuşulmuş, karşılıklı yoğun kelime alış-verişleri olmuştur. Bu konu, komşu diller arası etkileşim konusu için ilgi çekicidir. Tonya ağzındaki ses değişimleri de bu çerçevede ele alınmalıdır. Tabii elimizdeki çalışmada ses değişimlerine yer verilirken standart Türkçedeki biçimlerin esas alınmasının yanıltıcı olduğunu hemen belirtmemiz gerekir: *ı > u* değişimi, *fındık > funduk*, *fırın > furun*; *i > e* değişimi *ihiyar > ehtiyar*, *ivedi > evetlemek*, *iyi > eyi*; *u > o* değişimi, *uğrak > oğrak* vb. diğer şekiller (s. 14-15).

Ad çekimlerine yer verilirken *bu*, *şu* ve *o* adlarının çoğul biçimlerinde, çekimde, arada adıl *n*'sinin görülmediği belirtilir. Bilindiği üzere Türkçede üçüncü kişi iyelik ekinden sonra ya da adıl ile ilgili, adıl soylu bir sözcükten sonra bir durum eki geldiğinde (gösterme adlarından sonra çoğul eki gelirse aynı durum geçerlidir), arada mutlaka bu *n* görülür. Yanlış olarak uzun süre gramer kitaplarımızda bu özellik “bağlama ünsüzleri”, “kaynaştırma harfleri” ya da benzer başlıklar altında ele alınmıştır (bu durumun bir kaç kez düzeltilişi için bak. Talat Tekin, “Türkçede Kaynaştırma Sesleri”, *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, İstanbul, 2000: 109-112):

evinde < ev+i+n+de, *buna < bu+n+a* vb.

Tonya'daki durum şöyledir (s. 22):

bu şu o
bular şular olar

Her üç sözcükte de beklenen, çoğul ekinden evvel bir zamir *n*'sinin bulunmasıdır. Bu durum bilindiği gibi tarihî Türk dillerinde ve günümüzde Çağdaş Uygurca ile Özbekçede de böyledir. Bu dillerde zamir *n*'si görülmez. Tonya'daki bu özelliğin de bir açıklaması olmalı.

Anlatım özellikleriyle (s. 29-33) sonlanan girişi sözlük bölümü izler (34-137). Sözlükte 1000'e yakın sözcük ele alınır.

ahbun “gübre”, krş. R. Dankoff, §13. **աղբ** *alb* “dışkı, gübre / excrement, manure”, Anadolu'daki diğer ağızlarda: *ağb*, *ağpun*, *ahbun* vb. s. 18-19; daha önce sözcük üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur, bak.: U. Bläsing, *Armenisch-Türkisch*, § 83 *ağpenoç* ~ *axpenoç*, s. 124-126 (Amsterdam 1995).

aldağuş “aldatma, aldatarak”

aldayan “aşağı taraftaki komşu, alt yan”

amofiloksilo “eyvah”

amosiodene “eyvah”

ander “sahipsiz, bakımsız; garip, aciz”, krş. U. Bläsing 1992 § 9. *ander* ~ *hander*, s. 27; R. Dankoff, § 706. **անտեր** *antēr* “sahipsiz / ownerless”, s. 141.

halek “dolgu için kullanılan moloz taşı” (*halik*, *helik* ve başka şekiller için bak. Tietze, *Wörterbuch*, Gr I, § 290, s. 243, *χαλικι* ‘Kieselstein’).

hamofta “ormanlarda yetişen yer çileği”, krş. Tzitzilis, § 584 *χαμοφτα* “Zwergkirschbaum”, *hamofta* (Trabz) “Scharlacherdbeere / yaban çileği” s.136.

irgaç “dokumada çözgü yerine atılan enine ip”.

istol “küçük masa, sehpa”, Rusça *стол* “masa”

izmir “küçük iskarbele”, krş. Tzitzilis, § 484 *σμιβή* “zweizackige Hacke”, *izmira* (Trabz) “eine Sägenart / sivri uçlu testere” s. 118.

kaluk “yaşı geçmiş, evlenmemiş, beğenilmeyen kız”

kara dayak “aşırı dayak atma”

kaşukluk “mide”

konuşuk “söz, söyleşi”

kürtük “bir kar topağını yuvarlayarak oluşturulan büyükçe kar kümesi”

sinağuş “deneme, sınama”

soğun “mevsiminde yetişmeyen, geç kalan”

şuşek “iki yaşında, henüz döl almamış koyun”

tezdirmek “ürkütüp kaçırmak”

tohli “bir yaşında erkek kuzu”

volar “belle toprağın aktarılan bölümü, kesek”, krş. Tzitzilis, § 65 *βολαριον το* “Erdscholle”, *volar* (Trabz) “große Erdscholle / belle kaldırılan kaldırılan büyük toprak parçası, kesek”, s. 34.

yangaz “yan çizen, üçkağıtçı” (< ?)

yaşmak “kadınların başörtüsü olarak kullandıkları beyaz renkli ince tül bent”

Seçtiğimiz bir kaç sözcük Tonya ağzında hem standart dilden ayrılan, Eski Türkçe biçimlere uzanan (*aldağuş, irgaç, sinağuş, tezdirmek* vb.) Türkçe sözlerin hem de bir hayli Rumca sözün varlığını gösterir. Ermenice ve Rusça da (*ahbun, istol* gibi sözcükler), Arap ve Fars kökenli sözcüklerin yanı sıra bu ağzı etkileyen dillerdendir.

Yerel araştırmacıların hazırladığı her diyalekt çalışması gibi bu çalışma da akademisyenler için çok yararlı malzeme sunmaktadır.

Bläsing, Uwe, 1992: *Armenisches Lehnwort im Türkeitürkischen am Beispiel von Hemşin*, Rodopi: Amsterdam – Atlanta, GA.

Bläsing, Uwe, 1995: *Armenisch - Türkisch. Etymologische Betrachtungen ausgehend von Materialien aus dem Hemşingebiet nebst einigen Anmerkungen zum Armenischen, insbesondere dem Hemşindialekt*, Rodopi: Amsterdam – Atlanta, GA 1995.

Dankoff, Robert, 1995: *Armenian Loanwords in Turkish*, Wiesbaden.

Tzitzilis, Christos, 1987: *Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der Anatolischen Dialekte)*, Wien.

Tietze, Andreas, 1999: *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch / Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*, İstanbul.

Mehmet Ölmez
(İstanbul)